

Profétaság és tradíció

Az exegétákat a bibliakritika kezdete óta foglalkoztatja a proféták és a hagyomány kapcsolata. Megkísérelnek fényt deríteni Izrael történeti, intézménybeli, kultikus-liturgikus és bölcsességi hagyománya és a profétai tevékenység összefüggéseire. A biblikus kutatás hosszú utat tett meg, amíg eljutott a proféták és a hagyomány kapcsolatának kiegyensúlyozott értékelésére.

Profétaság és hagyomány a biblikus kutatás tükrében

A kutatás a múlt században egyértelműen a profétizmus és a hagyomány kibékíthetetlen ellentétét hangsúlyozta, s ezt legelősebben Wellhausen rendszere fogalmazta meg.

Wellhausen Izrael vallási fejlődésének folyamatába állítja a profétizmust, és úgy véli, hogy ennek a folyamatnak a végső szakasza hanyatlás. Izrael történetének kezdetén az egész nemzeti életet áthatotta a vallás, annak tudata, hogy Jahve Izrael Istene, Izrael pedig Jahve népe. Ez a teokrácia minden kényszer nélküli volt és nem szabályozták intézmények. A vallásfejlődés folyamán azonban az ősi hit fokozatosan intézményesedett, a még szabadsággal társult hagyományok rituálévá merevedtek, és ez a rituálé lett a teokrácia belső rendje. Más szóval a papi gyakorlatban kialakult kultikus rend lett a fogság után újjászerveződött zsidó közösség alkotmánya. Ezáltal a teokrácia hierokráciává, papi uralommá merevedett. Izrael vallásának tetőpontját a proféták jelentették, akik nem valamilyen elvont tan vagy törvény közvetítői voltak. A profétai, vagyis az igazi kinyilatkoztatás lényegéhez tartozik, hogy Jahve minden intézményes közvetítő kikerülésével közli magát az egyénnel, a profétaságra meghívott emberrel, akiben ez a kapcsolat teremtő energiákat szabadít fel.

Ez a szemléletmód egyoldalúan kiemelte a proféta eredetiségét és egyéniségét, de ugyanakkor a hagyomány leértékeléséhez vezetett. A profétaság és a hagyomány eszerint két egymással ellentétben álló valóság, és Izrael vallási életében az igazi értéket egyértelműen a proféták képviselik.

Lényegében hasonló nyomon járnak azok a kutatók is, akik a profétai igehirdetés kritikus elemeit – a királyság, de főként a kultusz intézményének kritikáját – emelik ki. Szerintük a proféták hivatása az volt, hogy koruk hagyományos vallási és politikai viszonyainak Istentől küldött ellenzéke legyenek.

A forma- és hagyománytörténeti kutatás kiegyensúlyozottabban értékeli a proféták kapcsolatát Izrael különböző vallási hagyományaival. A profétai tanítás anyagának és motívumainak elemzése megerősíti, hogy a profétizmus és a hagyomány viszonyát nem lehet kizárólag az elutasítás alapján jellemezni, mert igehirdetésük ugyanolyan súllyal tanúskodik a hagyomány iránti elkötelezettségéről is. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben megosztottabb a kutatók álláspontja az egész problémakör értékelésében. Izrael nagy profétáiban a mózesi kor és a honfoglalás nagy hitelményei támadnak fel megújult formában. Ismét megtapasztalják Jahve csodálatos nagy tetteit, és az embertől feltétlen odaadást követelő akaratát. Ezért a proféták számára mértékadó lett a kinyilatkoztató Istennel való találkozás is, amelyet személyes sorokban éltek meg. A kérdés tehát az, hogy igehirdetésükben mennyi a hagyományból

kölcsönzött elem, amelyben maguk is éltek, és amelyet örököltek, és mennyi a személyükhez szóló kinyilatkoztatásból merített tapasztalat.

A próféták eredetiségének és függetlenségének hangsúlyozásával szemben több kutató a tradíciótól való szorosabb függésükből magyarázza tevékenységüket. Ennek legegyszerűbb formája az a feltételezés, hogy a próféták nem tettek mást, mint az ősi hagyományokat a mindenkori történeti helyzethez alkalmazták és radikalizálták (J. Bright). A prófécia hagyománybeli gyökereit G. von Rad hangsúlyozza leginkább, aki a három nagy kiválasztás-tradícióhoz – a kivonulás, a Dávid és a Sion hagyomány-áramlatokhoz – kapcsolja a prófétizmust. Egy másik irányzat Jahve Izraellel kötött szövetségének eszméjét helyezi előtérbe, és ebben keres támpontokat a próféta magyarázatához (A. Alt, M. Noth, H. J. Kraus stb.). Eszerint a királyság előtti időben létezett egy központi törvényhirdető, akinek a hivatala a törzsek életét szabályozó szent törvény, illetve hagyomány őrzése volt. Ezek szerepe egész Izraelre, vagyis az egész törzsszövetségre kiterjedt. A királyság bevezetése előtt úgy tekintették őket, mint közbenjárót Jahve és a nép között. Ennek az amfiktionikus (amfiktionia = Izrael tizenkét törzsből álló szövetség) törvényhirdetőnek hivatala lenne az eredete a prófétai hivatal intézményének, amelyhez a nagy próféták is tartoznak.

Főként angolszász biblikusok képviselik azt a véleményt, hogy az ókori Keleten gyakorolt, az assír és hettita dokumentumokból ismert vazallusi szövetségek szolgálták a szövetség-eszme mintájaként (G. E. Mendenhall, F. C. Fensham, D. R. Hillers, D. J. McCarthy, K. Baltzer stb.): Jahvét úgy tekintették mint Izrael urát, Izraelt pedig mint Jahve vazallusát, amely hűtlenség esetén magára hívja az isteni büntetést. A prófétákat az ilyen értelmű szövetség szempontjából kell értelmezni: Jahvétől meghatalmazottnak tudták magukat, hogy a szövetség ügyében Izraelhez szóljanak. A fogás előtt szövetségseggel vádolják Izraelt, amely megtörte a Jahve iránti lojalitást, és ezzel magára vont a büntetését, úgy, ahogy a vazallusi szövetségek szövegéből ismerjük.

Közvetítő álláspont

A felsorolt vélemények részletes értékelése egy rövid értekezésben nem lehetséges, de az világosan leszűrhető belőlük, hogy a próféta és a hagyomány nem áll kibékíthetetlen ellentétben. A helyes látásmódot az a közvetítő álláspont tükrözi, amely szerint a próféták támaszkodtak a hagyományra, de megőrizték eredetiségüket. Küldetésük nem a mózesi kinyilatkoztatásból örökölt hit érvényének megszüntetése, de nem is pusztán ismétlése vagy új viszonyokra való alkalmazása. Nem új hitet vagy új erkölcsöt hirdettek, hanem a személyes Isten minden mást kizáró nagyságának megtapasztalásából merítve megújították a jahvizmust, és új távlatokat nyitva addig nem tapasztalt nagyságra vezették. Ők is forrásai voltak annak a kinyilatkoztatásnak, amelyet Isten Izraelnek adott. Ezt a felismerést igazolja az a tény is, hogy Izrael közössége a prófétai igehirdetést is hagyományává fogadta, és többi nagy hagyománya mellé állította, amelyek a Szentírásban együttesen képviselik az ószövetségi kinyilatkoztatást.

Ezzel eljutunk ahhoz a fontos megállapításhoz, hogy a próféták kapcsolatát a többi kinyilatkoztatást őrző és továbbadó hagyománnyal csak Izrael vallási közösségében betöltött szerepükben lehet felmérni. A Jahve-kinyilatkoztatást Izrael népe kapta hosszú, fordulatokban és megpróbáltatásokban gazdag története során folyamatosan, mindig további új tartalommal gazdagítva. A különböző történeti, intézménybeli, kultikus-liturgikus vagy bölcsességi hagyományok adott helyzetekből kibontakozva sajátos szempontjaikkal, formáikkal hordozzák Isten igéjét. Mellettük vitathatatlanul ki-

alakult egy önálló prófétai tradíció a fogság előtti 8. századtól egészen a fogság utáni 3. századig, amelyet összeköt a próféták meghívásukból fakadó küldetésstudata, igehirdetésük formái és motívumai. A más-más történeti körülmények közt tevékenykedő, jellemükben, társadalmi helyzetükben különböző próféták igehirdetését a hagyományozó körök összegyűjtötték, továbbértelmezték, kiegészítették és írásos formájukat rendezték. Ezekből alakult ki a Bibliában őrzött írásos prófétai hagyomány. Mindebben döntő szerepe van Izrael vallási közösségének, amely ezekben a kiemelkedő emberekben felismerte Jahve küldöttét, és azt, hogy a mózesi hit talaján álltak. Ugyancsak felismerték, hogy tanításuk még koruk vallási állapotainak kritikájában is, mindig Izrael üdvösségét és jövő fennmaradását tartotta szem előtt. Isten szavát közvetítették, amely mindenkor útmutatásul szolgált Izrael közösségének. Ezért őrizték meg a prófétai igehirdetést, mint megújulást jelentő hagyományt a jövő nemzedékek számára.

Ha tehát a próféták tevékenységét és a mózesi hagyományhoz viszonyított helyzetüket vizsgáljuk Izrael vallási közösségében, akkor két szempontot kell figyelembe vennünk: először az adott történeti helyzetben kortársaikhoz Jahve üzenetét közvetítő próféták igehirdető tevékenységét, másodsor azt a folyamatot, amelynek során a hirdetett prófétai szó írássá, azaz hagyománnyá lett. A hagyományozó folyamatban jut ugyanis kifejezésre az, hogy miként értelmezte Izrael a prófétizmust.

A próféták és a hagyományozott ősi Jahve-hit kapcsolatában a mózesi örökségre támaszkodtak, ugyanakkor azt páratlan teremtőkészséggel gazdagítva, új távlatokat nyitottak a Jahve-hitnek. Egyszerre jelenik meg igehirdetésükben a folytonosság és a személyükhöz szóló isteni kinyilatkoztatás újdonsága.

A próféták istenképe

A próféták igehirdetése az Ószövetség monoteista hagyományát építi tovább az egyetlen, személyes és világfeletti Istenről, a történelem uráról, aki egyben Jahve, Izrael nemzeti Istene. A klasszikus próféta – ez lényegében egybeesik az ún. író-prófétákkal – olyan korban kezd tevékenykedni, amikor a nép széles rétegeiben a kánaánita vallás hatása elhomályosította Isten személyes valóságát és akaratának minden kötelezettségtől való teljes függetlenségét. A kánaánita hitvilág az istenekben a megszemélyesített természeti erőket tisztelte, és meggyőződése volt, hogy az ember a kultuszban lekötelezheti őket, biztosítva ezzel a maga számára a természet áldásait. Ezzel szemben áll a próféták tapasztalata. Meghívásukban, majd egész tevékenységük során, azzal az Istennel találkoznak, aki több mint a vak természet, ő a személyes „Te”, aki megszólítja az embert, és feltétlen engedelmességet követel tőle. Jelenlétét ellenállhatatlan erőként élik meg, amely alapvető fordulatot hozott sorsukban. Egyéni terveik és vágyaik helyére Isten fellebbezhetetlen akaratának végrehajtása – Isten szavának szolgálata – lép, s amit eddig elképzelhetetlennek tartottak, az most kötelezősüggé válik. Istent felfoghatatlan másszerűségében ismerték meg, akit az ember nem képes lekötelezni, s mindig világosan megkülönböztetik Istent attól, ami nem isteni. Ebből a megtapasztalásból hirdetik a próféták kortársaiknak, hogy Jahve korlátlan és mindenek felett álló Úr, aki személyes akaratának teljesítésére, majd erről számadásra szólítja Izraelt. Felfoghatatlan másszerűségében felülmúlja azokat a szemléleti formákat, amelyekkel az ősi Jahve-hit összekapcsolta Jahve uralmát és tiszteletét. Vallották, hogy amint Isten megjelenése életükben minden emberi feltevést és ellenkezést felülmúlva átalakította sorsukat, ugyanúgy képes Izraelben hasonló fordulatot létrehozni.

Isten világfelettségének és lekötelezhetetlenségének élményével függ össze az a radikális látásmód, ahogyan a próféták az embert, illetve Izraelt, egyszerre üdvösségre meghívott voltában és – a bűn folytán – az üdvösség elvesztésének lehetőségében szemlélik. Az ősi Jahve-hit hangsúlyozza, hogy Isten kiválasztotta magának Izraelt a népek közül és különleges védelmet ígért neki, amely azonban nem akadályozza meg őt abban, hogy hűtlenség esetén büntesse népét. A próféta-ság tevékenységével egyidejűleg a kultikus-nemzeti beállítottságú Jahve-hit – képviselője rendszerint a királyi udvar a vezető körökkel és a hivatalos udvari próféta-ság – a választottságot egyoldalúan értelmezve, az üdvösség biztos beteljesedését hangsúlyozta. Jahve kiválasztotta Izraelt, és ezt a kapcsolatot a bűn sem képes megszakítani. Ha vétkezett is Izrael, és bekövetkezett az isteni fenyítés, az csupán időleges, mert megfelelő kultikus engeszteléssel visszazerezhető Jahve jóindulata. Ezért a jövőt azzal a feltétlen bizalommal nézték, hogy Isten megsemmisíti népe ellenségeit, és üdvösséget ajándékozik. A próféták ismételten szembeszálltak minden olyan hamis nemzeti reménnyel, amely szerint Jahve a választottság miatt minden körülmények között, feltétlenül megvédi népét. Izrael és Sion választottsága csak akkor segít, ha az Jahve akaratának teljesítésével és a megtéréssel kapcsolódik össze (vö. Jer 7; 27–28). Ellenkező esetben a fenyegető ítéletet, az elkerülhetetlen pusztulást hirdetik. Ezért mondja Jeremiás, hogy az igazi próféta jele az a radikális ítélethirdetés, amely a kilátásba helyezett büntetéssel a népet bűneire, és az igazi menekülést jelentő elkötelezettségre emlékezteti (Jer 23. f.).

A próféták erkölcsstana

Kezdetől fogva a Jahve-hit lényegéhez tartozott, hogy Isten tisztelete elválaszthatatlan Isten parancsainak teljesítésétől, amelyek az ember egész magatartását meghatározzák. A próféták azonban eddig nem ismert radikalitással szólítják fel hallgatóikat Jahve akaratának követésére, míg ennek elmulasztása esetén a biztosan bekövetkező büntetést hirdetik. Meghívásukban úgy élik meg a személyes Istent, mint aki hívja és feltétlen engedmességre szólítja az embert. Ezért hangsúlyozzák szokatlan élességgel a számadás elkerülhetetlenségét is. A próféták gyakran az egész néphez, vagy egy csoportjához fordulnak, amikor a bűnökről vagy megtérésről, üdvösségről vagy ítéletről beszélnek, de nem tévesztik szem elől az egyén cselekedeteit és az abból fakadó felelősséget sem. Ezekiel pedig egyenesen kijelenti: az isteni felelősségre vonás kinek-kinek szabad és személyes tettei alapján történik. A Jahve-hit alapvetően hangsúlyozza az egyén jogait és kötelességeit, de Ezekielnél az egyéni döntés s felelősség különleges jelentőséget kap Izrael közösségében. Elutasítja a kortársakban élő kényelmes biztonságérzetet, hogy bárki csupán önmagában azért üdvözülhet, mert Izrael népének tagja, amelyet Jahve kiválasztott magának és ígéreteivel elhalmozott. Kinek-kinek egyéni döntésével kell vállalnia Izrael közösségéhez tartozását, ennek minden Jahve-szabta kötelezettségével. Ennek teljesítése dönti el az üdvösséget vagy az üdvösség elvesztését. A bűnös csak saját, és nem a közösség tagjainak vétkeiért bűnhődik (Ez 3,17–21; 14, 1–20; 33, 1–20).

A próféták Jahve akaratának erkölcsi követelményeit elsősorban az embertárs iránt tanúsított magatartásban hangsúlyozzák. Szerintük Istennel csak ott alakulhat ki helyes kapcsolat, ahol az hatással van az emberek egymás közötti viszonyaira. Szemük előtt olyan közösség lebeg, amely méltó Isten népéhez. A Jahve-hitből táplálkozó ősi szolidaritás, a törzsek tagjai között fennálló kölcsönös elkötelezettség és testvériség eszméit hirdették az adott kor megváltozott körülményeire alkalmazva. Ebből a szempontból nézték koruk társadalmát és részletekbe menően kimutatták a

közösség életében az isteni jog és igazságosság, az emberi kapcsolatokban pedig az erkölcsös cselekvés hiányát. Mindezekben nemcsak a felebarát iránti kötelezettség elmulasztását látták, hanem egyenesen Isten ellen elkövetett súlyos bűnként bélyegezték meg. Ennek jegyében emelték fel szavukat Izrael királyságának utolsó esztendeiben Ámosz és Ozeás, Júdában különösen Mikeás, tevékenységének első esztendeiben Izajás és később Jeremiás.

A próféták a jog és szociális igazságosság legfőbb védnökét Istenben látták, és őt tekintették az erkölcsös cselekvés forrásának. Ezért háborodtak fel kortársaik magatartásán, akik elvben tisztelték Izrael Istenét, de a hétköznapi életben semmibe vették rendelkezéseit. Kultuszkritikájuk hátterében is ezt a jelenséget kell keresnünk. A kortársak úgy vélték, hogy Jahve tiszteletének eleget tehetnek a nagy gazdagsággal és külső fénnel megült kultusszal, amelyet nem követett a cselekedetekben megnyilvánuló odaadás Isten iránt. A próféták elítélik a kultusz formális gyakorlatát, bőségesen felsorolva a felebarát ellen elkövetett bűnöket (Ám 4, 4–5; 5, 21–25; Oz 6, 6; 8, 11–13; Iz 1, 11–17; Mik 6, 6–8; Jer 7, 1–11; 21–23). Ők összekapcsolták a kultuszt és az Isten tiszteletéből fakadó erkölcsös cselekvést. A Jahve parancsai iránti elkötelezettség hiányát nem pótolja a kultusz területén tanúsított buzgalom, sőt ez egyenesen Isten akaratának megkerülése. A kultusz az engedelmesség és hála kifejezése, s nem annak pótlása. Jogosultságát és igazi tartalmát Jahve parancsokban kifejezett akaratának követése adja meg, enélkül csak lélektelen gyakorlattá válik. A próféták nem egy kultusz nélküli Jahve-tiszteletet akartak bevezetni, szándékuk nem a kultusz eltörlése volt, hanem azt az Istennel való igazi kapcsolat normái alá akarták helyezni.

A prófétai igehirdetés fogadtatása Izraelben

Úgy tűnik, hogy a fogság előtti időszakban a próféták Izraelben masszív ellenállásra találtak, és csak 586-ban, Júda királyságának végleges megszűnte és a babiloni fogság készítették tevékenységük és tanításuk átértékelésére. A drámai események őket igazolták, kortársaik bűneit vádoló prédikációjuk és a megtérés elmulasztása esetén kilátásba helyezett isteni büntetés igaznak bizonyult, az igehirdetésükből levont tanulságok viszont megteremtik a jövőbeli helyreállítás reményét.

A biblikus hagyomány elemzése azonban arra mutat, hogy ez a kép kiegészítésre szorul. Az elutasítás mellett a próféták szava Izraelben és Júdában készséges hallgatóságot is talált, amely befogadta, összegyűjtötte, megőrizte (írásos vagy szóshagyomány formájában) és továbbadta a tanítást. Ez a hallgatóság a próféta tanítványi köre, amely a nemzedékek során hagyományozó körré bővült. A hagyományozó kör adott esetben kiegészítette, értelmezte vagy újabb történeti helyzetre alkalmazta a tanítást. Egy-egy próféta hagyományozó körének kiterjedtségét vagy hatósugarát nehéz megállapítani, de a tény a fontos: már a fogság előtti időszakban felismerték, hogy a próféták Jahve autentikus üzenetét közvetítik, szavuk összhangban áll a mózesi örökséggel és Izrael javára szolgál.

Fontos felfigyelni egy másik nagy ószövetségi szellemi áramlat – nevezzük hagyománynak –, a deuteronomista-deuteronomisztikus mozgalom döntő szerepére, amely Jahve és Izrael kapcsolatát mint szövetséget értelmezte. Ugyanez a több évszázadon át – Kr. e. a 7. századtól a fogság utáni időszakig terjedően – széles körré terjedő mozgalom a prófétákat elfogadta, és a Sinai szövetség összefüggésébe állítva értelmezte. Erről tanúskodik a Második Törvénykönyv (Deuteronomium), amelyben Mózes így beszél a néphez: „Neked prófétát támaszt az Úr, körödből, testvéreid közül, mint engem, órá hallgassatok. Pontosan ezt kívántad az Úrtól, a te Istenedtől a Hórebbe, egybegyűlétek napján, amikor azt mondtad: »Nem hallgathatom tovább az

Úrnak, az én Istenemnek hangját, s nem nézem tovább ezt a hatalmas tüzet, nehogy meghaljak!» Erre így szólt hozzám az Úr: »Helyesen beszéltek. Profétát támasztok nekik testvéreik köréből, mint téged: neki adom ajkára szavaimat, s ő mindent tudtukra ad, amit parancsolok neki.« Ha valaki nem hallgat szavaira, amelyeket az én nevemben hirdet, akkor én magam leszek, aki számadást kérek attól az embertől. Annak a profétának pedig, aki egyetlen olyan szót is merészel hirdetni nevemben, aminek a hirdetésével nem bíztam meg, vagy aki más istenek nevében beszél, az ilyen profétának meg kell halnia. Lehet, hogy azt mondod magadban: Miről ismerjük azokat a szavakat, amelyeket nem az Úr mondott. Azok a szavak, amelyek – bár a proféta az Úr nevében hirdeti őket – nem válnak valósággá, s nem teljesülnek, olyan szavak, amelyeket nem az Úr mondott. A proféta mondta őket elbizakodottságában, nem kell tőlük tartanod” (MTörv 18, 15–22).

Az idézett deuteronomista tanítás szerint a proféta Mózes hivatalának folytatója, akinek Istentől rendelt küldetése, hogy Jahve Izraellel kötött szövetségének közvetítője legyen. A Deuteronomista így a proféta vonásaival rajzolja meg Mózes alakját is, s ezáltal a profétaságot Jahve akaratából létrehívott maradandó intézménynek tekintti, amelynek mindig van képviselője Izraelben, még ha a proféta hivatala nem is örökletes, hanem személyhez szóló isteni híváson alapul. Igazolásként hivatkozhatunk a 700 év izraelita történetét összefoglaló Deuteronomisztikus történeti műre. A Józsué – Bírák – Sámuel 1–2 és Királyok 1–2 könyve Sámueltól kezdve úgy mutatja be a profétákat, mint akik Júdát és Izraelt a törvény megtartására és bünbánatra ítélték. A 2 Kir 17, 13–14 szerint „az Úr figyelmeztette Izraelt és Júdát a proféták meg a látóemberek által. Azt mondta: Térjete meg gonosz útjaitokról és tartsátok meg parancsaimat és törvényeimét, pontosan úgy, ahogy atyáitoknak meghagytam, és szolgálj, a proféták által rendelem nekik. De nem hallgattak rá... nem hittek az Úrban, az ő Istenükben.” A proféták tehát a bünbánat és a törvényhez való visszatérés hirdetői. Mint a törvény hirdetői – a MTörv 18, 15 köv. kijelentése szerint – Mózeshez hasonlóan a szövetség szolgálói. A deuteronomista-deuteronomisztikus hagyomány tehát a profétákat a mózesi vallási örökséggel közvetlen kapcsolatba állította és döntően hozzájárult ahhoz a folyamathoz, amelynek során a fogság után a profétai igehirdetés a törvény mellett helyet kapott a kánonban.

Végső következtetésként elmondhatjuk, hogy a profétizmus és a mózesi vallási örökség találkozása ma is tanulságokkal szolgál Isten népe számára. Az igazi Istentől eredő hagyomány jele az, hogy mindig képes Isten további indításait befogadni és megújulni; de igazi profétai karizmáról is csak akkor beszélhetünk, ha az szakítás helyett a gyökerekhez nyúlik vissza, és Isten népének alkotó építője.

AZ ELŐFUTÁR: III. BÉLA (1172–1196) RÉZPÉNZE.
EREDETI ÁTMÉRŐ: 27 MM

II. MÁTYÁS NAGYBÁNYAI GARASA, 1617.
EREDETI ÁTMÉRŐ: 26 MM